

ΘΑΝΑΣΗΣ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ- ΙΑΙΤΣΑ ΚΟΝΤΟΡΑΗ-ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

e-mail: papadop7@gmail.com

ΤΟ αρχαιολογικο-ερευνητικό πρόγραμμα
του πανεπιστημίου **ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΣΤΗΝ ΙοΡΔΑΝΙΑ**

Αφητηρία του αρχαιολογικού-ερευνητικού προγράμματος στην Ιορδανία ήταν μια μικρής διάρκειας επίσκεψή μας στη χώρα αυτή το 1999, στο πλαίσιο προγράμματος διακρατικών και διαπανεπιστημιακών σχέσεων του Υπουργείου Παιδείας. Στο υπερ-δεκαετές (2000-2011) διάστημα υλοποίησης του προγράμματος αυτού, το οποίο εντάχθηκε στο ευρύτερο πρόγραμμα ανταλλαγών για πολιτιστική, εκπαιδευτική και επιστημονική συνεργασία Ελλάδας-Ιορδανίας (*Exchange Programme for cultural, educational and scientific cooperation between the government of the Hellenic Republic and the government of the Hashemite Kingdom of Jordan*) διενεργήθηκαν επιφανειακές έρευνες και συστηματικές ανασκαφές υπό την διεύθυνσή μας σε δύο θέσεις της Ιορδανίας (An Naq Ghawr es-Safi και Tell Kafrein) (εικ. 1) με την άδεια του Τμήματος Αρχαιοτήτων της Ιορδανίας και την επιχορήγηση του Παν/μίου Ιωαννίνων και των Υπουργείων Πολιτισμού και Εξωτερικών, προς τα οποία εκφράζονται θερμές ευχαριστίες.

Στην ελληνική αρχαιολογική αποστολή συμμετείχαν αρχαιολόγοι-υποψήφιοι δίδασκοι, πτυχιούχοι και φοιτητές αρχαιολογίας των Πανεπιστημίων Ιωαννίνων και Αθηνών, τοπογράφος-αρχιτέκτων, σχεδιαστές, συντηρητές και φωτογράφος, οι οποίοι βοήθησαν σημαντικά στην επιτυχημένη και άψογη διενέργεια της ανασκαφικής έρευνας.

Ειδικότερα, το 2000 διενεργήθηκε ανασκαφή στη θέση An Naq Ghawr es-Safi στη Ν. Ιορδανία. Στόχος της πρώτης ανασκαφικής περιόδου το 2000 (εικ. 2) ήταν η συνέχιση της έρευνας του καταστρεφόμενου από αρχαιοκαπήλους προϊστορικού νεκροταφείου στη θέση αυτή, στη ΝΔ άκρη της Νεκράς Θάλασσας, περισσότερο από 400μ. κάτω από την επιφάνεια της θάλασσας και 20μ. ψηλότερα από την πεδιάδα στα δυτικά, όμοιο του οποίου σε έκταση και αριθμό τάφων δεν είχαμε δει μέχρι τότε πουθενά, και η αναζήτηση του οικισμού στον οποίο ανήκε αυτό το νεκροταφείο.

Ανεσκάφησαν 14 τάφοι, νότια εκείνων που είχε ερευνήσει προηγουμένως το τοπικό Πανεπιστήμιο της Muta. Οι τάφοι ήταν μικροί, λιθόκτιστοι, περίπου κιβωτιόσχημοι ή ελλειψοειδείς, με πλακόστρωτο δάπεδο και στεγασμένοι με μεγάλες ακανόνιστες πλάκες (εικ. 3). σε όλους σχεδόν τους τάφους οι νεκροί είχαν διαταραχθεί, εκτός από μία περίπτωση ενηλίκου, που βρέθηκε στον τάφο 3 τοποθετημένος σε ύπτια εκτεταμένη στάση (εικ. 4) και συνοδεύταν από διάφορα κτερίσματα, όμοια με εκείνα που βρέθηκαν σε γειτονικά ανάλογα νεκροταφεία στις θέσεις Bab edh-Dhra και Abu Hamid, στην Παλαιστίνη και στην Χερσόνησο του Σινά [πήλινα και λίθινα αγγεία (εικ. 5), επίμηλα ροπάλων, κοσμήματα από όστρεα και γυαλί κ.ά.], ανάμεσα στα οποία ξεχωριστό ήταν το μισό φωλεόσχημο αγγείο από ανδεσίτη λίθο (εικ. 6), όμοιο αντίστοιχων τύπων της 1ης Αιγυπτιακής Δυναστείας, το οποίο είναι ίσως επείσακτο από την Αίγυπτο.

Με βάση την κεραμική και τα άλλα ευρήματα, το νεκροταφείο χρονολογείται ασφαλώς στην Πρωτοχαλκή I-II περίοδο.

Δυστυχώς, ο οικισμός στον οποίο ανήκει το νεκροταφείο δεν εντοπίστηκε και συνέχιση της έρευνας στο απέραντο και μισοκατεστραμμένο νεκροταφείο θεωρήθηκε ασύμφορη και ατελέσφορη. Γι' αυτό ζητήσαμε από το Ιορδανικό Τμήμα Αρχαιοτήτων να συνεχίσουμε το πρόγραμμά μας στή θέση Tell Kafrein, στην κοιλάδα του Ιορδάνη, λίγα χιλιόμετρα βόρεια της Νεκράς Θάλασσας.

Το Tell Kafrein είναι ένας κωνοειδής χαμηλός λόφος (ύψους 35μ. και έκτασης 45 τ.μ.) (εικ. 7), η ισοπεδωμένη κορυφή του οποίου είχε χρησιμοποιηθεί τον περασμένο αιώνα ως τοπικό νεκροταφείο. Περιβάλλεται από δρόμους και σπίτια του ομώνυμου χωριού και έχει μερικώς καταστραφεί περιμετρικά από μηχανικό εκσκαφέα και κατασκευές αμυντικών έργων του στρατού. Είναι σε μικρή απόσταση από τα σύνορα με το Ισραήλ, δεσπόζει στην περιοχή, ελέγχει όλες τις προσβάσεις στην κοιλάδα του Ιορδάνη και έχει οπτική επαφή με την Ιερουσαλήμ και την Ιεριχώ, στην απέναντι δυτική όχθη του Ιορδάνη. Κατά την αρχαιότητα ήταν μια οχυρωμένη θέση, ελέγχοντας τους εμπορικούς δρόμους και τα караβάνια που έρχονταν από την Ιεριχώ, τον Λίβανο, την Συρο-Παλαιστίνη, την Κύπρο και το Αιγαίο στα δυτικά, και με τα εμπορικά κέντρα στην ενδοχώρα της Ιορδανίας και στην Αραβική χερσόνησο στα ανατολικά.

Ήδη βόρεια και ανατολικά του Tell Kafrein, στις θέσεις Dayr' Alla, Tell as-Saidiya, Tell Abu al' Kharaz, Pella, Amman, Sahab, Madaba, έχουν βρεθεί μεγάλα κτηριακά συγκροτήματα της Ύστερης Χαλκοκρατίας (πιθανώς ανάκτορα τοπικών αρχόντων), ιερά και επείσακτα αιγυπτιακά, κυπριακά και κρητο-μυκηναϊκά αντικείμενα. Το Tell Kafrein, φαίνεται να μην υστερεί σε σπουδαιότητα αυτών των θέσεων, καθώς έχει δώσει μέχρι τώρα αρκετά τέτοια ευρήματα, αναμένονται δε περισσότερα κατά την πρόοδο της ανασκαφής.

Η συνεχής και διαχρονική κατοίκηση της θέσης κατά την αρχαιότητα μαρτυρείται από τα ορατά λείψανα κατοικιών, σπιβαρών κτηρίων και οχυρωματικού τείχους, και από την ύπαρξη μεγάλου προϊστορικού νεκροταφείου λαξευτών θαλαμωτών τάφων στους ΝΔ πρόποδες του λόφου, που υποδηλώνει το μέγεθος και την σπουδαιότητα του οικισμού.

Το πρόγραμμά μας στο Tell Kafrein άρχισε το Μάιο 2002 με επιφανειακή έρευνα, καταγραφή των ορατών κτηριακών λειψάνων και κινητών ευρημάτων και προετοιμασία τοπογραφικού σχεδίου και ανασκαφικού καννάβου (εικ. 9). Η ανασκαφή συνεχίστηκε στα επόμενα 6 χρόνια (2003-2008) με σημαντικά ευρήματα: οικιστικά και οχυρωματικά κατάλοιπα, όπως τμήματα οχυρωματικού τείχους και αναλημματικών περιβόλων στις παρειές του λόφου και, το πιο σημαντικό, στην ισοπεδωμένη κορυφή του μνημειώδες και σύνθετο κτηριακό συγκρότημα, όπως δείχνουν οι στιβαρές λίθινες θεμελιώσεις του, αποτελούμενο από σειρά τριών δωματίων στο δυτικό τμήμα και μερικά άλλα στην υπόλοιπη έκταση, με δάπεδα από λειασμένο βράχο ή στρωμένα με πηλό ή πατημένο χώμα, με εισόδους και διαδρόμους επικοινωνίας μεταξύ τους, ενώ η ανεύρεση σκόρπιων πηλόπλινθων υποδηλώνει ευρεία χρήση τους στην ανωδομή αυτών των κτηρίων. Ανάμεσά τους υπάρχουν μικροί ελεύθεροι χώροι -πιθανώς αυλές (εικ. 8).

Εξαιρετικού ενδιαφέροντος είναι και η ανεύρεση, στο κέντρο περίπου του συγκροτήματος, μιας χαμηλής ορθογώνιας βαθμιδωτής κατασκευής από πελεκητούς λίθους, που ίσως ανήκει σε βάση βωμού ενός ιερού, υπόθεση όμως που πρέπει να επιβεβαιωθεί από την περαιτέρω έρευνα και πλήρη αποκάλυψη αυτής της κατασκευής και την πιθανή ανεύρεση σχετικών αντικειμένων λατρείας.

Βρέθηκαν επίσης εγκαταστάσεις μεταλλουργικού (εικ. 10-11) και υφαντικού εργαστηρίου, απανθρακωμένες ξυλοδοκοί¹ (εικ. 12), ντόπια και επείσασκτη κεραμική, λίθινα και πυριτολιθικά εργαλεία και απολιθώματα θαλάσσιων όστρεων.

Εκτός από την ντόπια κεραμική της προϊστορικής Εποχής του Χαλκού και της Εποχής I-II Σιδήρου (εικ. 13α, β), βρέθηκαν και αρκετά όστρακα αττικών μελανόμορφων αγγείων, μεταξύ των οποίων το πιο ενδιαφέρον και σημαντικό είναι ένα όστρακο ερυθρόμορφου επείσασκτου αγγείου του 5^{ου} αι. π.Χ, με παράσταση καθίστης αρχόντισας κυρίας (εικ. 14), που, σύμφωνα με την άποψη των συναδέλφων κκ. Μ. Τιβέριου και Π. Βαλαβάνη, ανήκει σε έργα του περίφημου «Ζωγράφου των λουτρών» (Washing Painter) και δηλώνει επαφές με την κλασική Ελλάδα. Βρέθηκαν επίσης ένα χάλκινο δαχτυλίδι, σχήματος φιδιού που δαγκώνει την ουρά του

1. Εξέταση δειγμάτων απο τον Δρ Ι. Μανιάτη, τον οποίο ευχαριστούμε, στο ΕΚΕΦΕ Δημόκριτος έδωσε χρονολόγηση 750-395 π.Χ.

και μία αλαβάστρινη κοσμητική παλέττα, πιθανώς επείσακτη από την Αίγυπτο.

Παράλληλα με την έρευνα του οικισμού συνεχίστηκε και περατώθηκε η έρευνα του προϊστορικού νεκροταφείου στους πρόποδες του Tell Kafrein. Επειδή το νεκροταφείο δεν είχε ποτέ συστηματικά ερευνηθεί, το εντάξαμε στο γενικό τοπογραφικό μας σχέδιο και στο ερευνητικό μας πρόγραμμα. Οι τάφοι ανήκουν σε δύο τομείς στις ΒΑ και ΝΔ παρειές του λόφου. Ένας τάφος (II) στον Τομέα 1 ήταν συλημένος και απέδωσε ελάχιστα ευρήματα. Περισσότεροι τάφοι υπάρχουν στον Τομέα

2, μοιρασμένοι σε τρεις ομάδες (Α, Β, Γ). Είναι μικροί τάφοι με χαμηλές εισόδους, φραγμένες με ξηρολιθές και περίπου κυκλικούς ή ορθογώνιους θαλάμους με ή χωρίς πλευρικές κόγχες και χαμηλές αψιδωτές οροφές. Σε έναν από αυτούς τους τάφους (B4) (εικ. 15) που μερικώς ερευνήσαμε, κατεστραμμένο και μερικώς συλημένο, βρέθηκαν στα ανώτερα στρώματα επίχωσης του θαλάμου του διάσπαρτα οστά τριών δευτερογενών ταφών ενηλίκων, κτερισμένων με πέντε τουλάχιστον αγγεία της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού (ΠΕΧ), ένα πήλινο σφονδύλι, δύο όστρεα από φυλακτά και μερικές γυάλινες χάντρες περιδεραιών. Έξω και κοντά στην είσοδο βρέθηκε πεταμένο από τους αρχαιοκαπήλους ένα μικρό σύνθετο ΠΕΧ ΙΙ-ΙΙΙ αγγείο μαζί με όστρακα άλλων αγγείων.

Τα επόμενα τρία χρόνια (2009-2011) συνεχίστηκε η έρευνα και αποκαλύφθηκαν πλήρως τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα στην κορυφή του λόφου, μεγάλο τμήμα του οχυρωματικού τείχους, προχώρησε σε βάθος και έκταση η έρευνα στη νότια κλιτύ του, επεκτάθηκε η μεγάλη, κάθετη δοκιμαστική τομή (μήκους 24 μ.) (εικ. 16), που είχε ανοιγεί τα δύο προηγούμενα χρόνια για την παρακολούθηση της στρωματογραφίας στη βόρεια κλιτύ και ανοίχθηκε δεύτερη δοκιμαστική τομή στη δυτική κλιτύ. Οι δύο αυτές τομές αποκάλυψαν πρόσθετα τμήματα του οχυρωματικού τείχους, αναλημματικά τοιχώρια, λείψανα κατοικιών και εστιών τύπου taboon (εικ. 17), βοτανικών-φυτικών καταλοίπων² και άφθονη κεραμική.

Δείγματα αυτής της κεραμικής αναλύθηκαν στο Κεντρο Αρχαιομετρίας του Παν/μίου Ιωαννίνων, με την άδεια των Ιορδανικών αρχών, με το σύστημα Riso TL/OSLFA-15C/D. Τα όστρακα χρονολογήθηκαν σε διάστημα μεταξύ 1400±800 π.Χ. και οι αποθέσεις επιχώσεων τους κυμαίνονται μεταξύ 720±630 π.Χ. και 1100±200 π.Χ.³.

2. Ανάλυσή τους στο Εργαστήριο της Αγγλικής Αρχαιολογικής Σχολής από την Δρ. Ε. Μαργαρίτη, που συμμετείχε στην αποστολή και την οποία ευχαριστούμε, αναγνώρισε σπόρους κριθής, λούπινου, ελιών, σταφυλιού και κάρδαμου.

3. Ευχαριστούμε τον καθηγητή Κ. Ιωαννίδη και τον επιστημονικό συνεργάτη του Α. Οικονόμου, που μετείχε στην αποστολή και πήρε τα δείγματα, για ανάλυση.

Άξια ιδιαίτερης μνείας και σπουδαιότητας είναι η ανεύρεση δύο Αιγυπτιακών σκαραβαίων των 22ης και 19ης-20 Δυναστειών⁴ (εικ. 18α, β) και ενός υπέροχου Αιγυπτιακού αλαβάστρινου αγγείου της Μέσης/Ύστερης Εποχής του Χαλκού⁵ (εικ.

19). Η ανασκαφική έρευνα κατά την τελευταία περίοδο (2011) ήταν σύντομη και περιορισμένη στις δύο δοκιμαστικές τομές, έγινε όμως αεροφωτογράφιση του λόφου Tell Kafrein από ύψος 250-300μ. με χρήση μπαλονιού και τηλεκατευθυνόμενης φωτογραφικής μηχανής (εικ. 20, 21).

Τέλος, παράλληλα με τις εργασίες πεδίου, έγινε καθαρισμός, συντήρηση, σχεδίαση, φωτογράφιση και αρχειοθέτηση σε Η/Υ όλων των κινητών ευρημάτων (εικ. 22), οστεολογική εξέταση των σκελετικών καταλοίπων, ανάλυση των παλαιοβοτανικών λειψάνων και προσωρινή συντήρηση και προστασία των αποκαλυφθέντων αρχιτεκτονικών λειψάνων, σύμφωνα με τις οδηγίες και τους κανονισμούς του Τμήματος Αρχαιοτήτων Ιορδανίας.

Προσωρινά συμπεράσματα

Κρίνοντας από τα μέχρι τώρα ευρήματα των ανασκαφών μας στις θέσεις Ghawr es-Safi και Tell Kafrein, είναι δυνατό να υποστηριχθεί, παρά το γεγονός της πρόωρης εγκατάλειψης, για τους λόγους που αναφέρθηκαν, της πρώτης θέσης, ότι αντλήθηκαν σημαντικές πληροφορίες για αυτό το μοναδικό σε έκταση και αριθμό τάφων προϊστορικό νεκροταφείο της Ν. Ιορδανίας, οι οποίες ασφαλώς θα βοηθήσουν, σε συνδυασμό με γνωστές παράλληλες πληροφορίες και στοιχεία από γνωστά ήδη γειτονικά νεκροταφεία (Babe dr-Dhra, Abu Hamid) στην πληρέστερη γνώση της αρχιτεκτονικής και των ταφικών εθίμων της περιοχής κατά την 3^η χιλιετία π.Χ.

Τα ευρήματα από τη δεύτερη θέση (Tell Kafrein) υποδηλώνουν κατοίκηση της από την Πρώμη Εποχή του Χαλκού, με βάση την ύπαρξη του συλημένου προϊστορικού νεκροταφείου στους πρόποδες του λόφου, έως την ισλαμική περίοδο, με μεγαλύτερη δραστηριότητα και ακμή κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού (ΥΕΧ) και την τοπική Εποχή του Σιδήρου.

Εξαιρετικής σημασίας ευρήματα είναι το διπλό οχυρωματικό τείχος, το οποίο περιβάλλει και προστατεύει το εκτεταμένο και σύνθετο κτηριακό συγκρότημα με βωμό ιερού(ς) στην κορυφή του λόφου (πιθανώς κατοικία του τοπικού ηγεμόνα),

4. Σύμφωνα με την χρονολόγηση των Δρ. Αιγυπτιολογίας, Β. Χρυσικόπουλου, J. Phirips, S. Lan-kin, τους οποίους ευχαριστούμε.

5. Σύμφωνα με την χρονολόγηση του Δρ. Abu Dayyeh Adelsami, αρχαιολόγου του Τμήματος Αρχαιοτήτων Ιορδανίας. Διαφορετική χρονολόγηση του αγγείου (Persian period) προτείνει ο Jonathan Tubb (British Museum).

οι απανθρακωμένες ξυλοδοκοί στέγης οικιών, τα εργαστήρια μεταλλοτεχνίας και υφαντικής, οι taboo-type εστίες/φούρνοι, σπόροι δημητριακών και φρούτων, στοιχεία που υποδηλώνουν ανεπτυγμένες αμυντικές, οικιστικές, εμπορικές, βιοτεχνικές και ίσως θρησκευτικές δραστηριότητες των κατοίκων κατά την ΎΓΕΧ/Εποχή Σιδήρου.

Εξίσου σημαντικά είναι και μερικά επείσακτα αντικείμενα, όπως οι δύο σκαρβαίοι, το αλαβάστρινο μυροδοχείο και το όστρακο αττικού ερυθρόμορφου αγγείου του 5^{ου} αι. π.Χ., ενδεικτικά σχέσεων και επαφών της περιοχής με την Αίγυπτο, τη Συρο-Παλαιστίνη και την κλασική Ελλάδα.

Εκτός από τις ανασκαφές στις δύο θέσεις Ghawr es-Safi και Tell Kafrein, συμμετείχαμε με ανακοινώσεις:

1) στη συνάντηση-έκθεση για την ελληνική γλώσσα στην Ιορδανία (*Greek language in Jordan: Inscriptions-Past and Present 6-31 May 2001*), που συνδιοργανώθηκε από την ελληνική πρεσβεία, το Τμήμα Αρχαιοτήτων και το Παν/μιο Ιορδανίας (Αμμάν)

2) στο 9th International Conference on the history and archaeology of Jordan 23-27 May 2004, Petra

3) στην διεθνή έκθεση (forum) Ευρω-Ιορδανικής αρχαιολογικής συνεργασίας (*Meetings with the past: Treasures for the future* May 17-July 17 2005, Amman)

4) προσκεκλημένοι, δώσαμε διάλεξη για τα αποτελέσματα των ανασκαφών μας στην Ιορδανία στο Πανεπιστήμιο Muta και πραγματοποιήσαμε εκπαιδευτικές εκδρομές στις περισσότερες αρχαιολογικές θέσεις και μουσεία της Ιορδανίας.

Το Πρόγραμμα έχει προσωρινά ανασταλεί, λόγω της οικονομικής κρίσης, ελπίζουμε όμως ότι σύντομα θα βρεθεί τρόπος να συνεχισθεί, καθώς η θέση Tell Kafrein είναι ημιτελώς ερευνημένη και υπόσχεται πολλά ακόμη και ενδιαφέροντα αρχαιολογικά ευρήματα.

Τελειώνοντας ευχαριστούμε για την συνεχή και πολύπλευρη βοήθεια, υποστήριξη και συνεργασία:

το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, τα Υπουργεία Πολιτισμού και Εξωτερικών, την ελληνική πρεσβεία στο Αμμάν και ιδιαίτερα τους πρέσβεις κκ. Κ. Καραμπέτση, Ι. Καμπόλη, Τρ. Παρασκευόπουλο, Ηρ. Αστεριάδη, την ειδική σύμβουλο-αρχαιολόγο του ΥΠΕΞ Α. Δαλαμάγκα, τις αρχαιολόγους του ΥΠΠΟ Ε. Παπαθεοδώρου και Ε. Ίσκου, το Ελληνορθόδοξο Πατριαρχείο Ιεροσολύμων και ειδικότερα τον Πατριάρχη Θεόφιλο, τον επίσκοπο Δωρόθεο και τον αρχιμανδρίτη Ιννοκέντιο, αντιπροσώπους του Πατριαρχείου για την φιλοξενία με ενοίκιο των μελών της αποστολής στον ξενώνα προσκυνητών (Pilgrim's House) στην Madaba, τον καθηγητή Fawwaz Al-Krayshch, Γενικό διευθυντή Αρχαιοτήτων Ιορδανίας, τον φίλο-συνάδελφο καθηγητή του Jordan University Lufti Khalil και τους αρχαιολόγους-αντιπροσώπους

του Τμήματος Αρχαιοτήτων Halil Hamdan, Hussein Al-Jarrah, Ahmad Al-Tawahiah, Yasid Elayan, Ahmad Juma Al-Shami, τους φίλους και συνεργάτες Ιορδανούς Δρ Widad B. Said, αρχιτέκτονα, Maria-Elena Ronza, Siba Ayyoub, Ibrahim Fayoumi, Ahmad Losh, αρχαιολόγους, και Samir Abdel Mofsen τοπογράφο-μηχανικό καθώς και τους Ιορδανούς εργάτες, τις τοπικές ιορδανικές αρχές των περιοχών Safi και Tell Kafrein για την ευγενική παραχώρηση με ενοίκιο των σπιτιών ανασκαφής και μελέτης των ευρημάτων.

Τους συναδέλφους Ξ. Μουστά και Α. Βλαχόπουλο και τους σταθερούς επί σειρά ετών συνεργάτες μας στην Ελλάδα και Ιορδανία αρχαιολόγους, Δρ Β. Χρυσικόπουλο, Κ. Πασχαλίδη, Κ. θεοδωρίδη, Ι. Αγγελετόπουλο, Γ. Παπαιωάννου, Κ. Πολίτη, Ε. Παπαδοπούλου, Ι. Γιαννακάκη, Δ. Μπασάκο, Σ. θερμό, Α. Τσώνο, Σ. οικονομίδη, Α. Φραντζεσκάκη, Γ. Πανουσόπουλο, Γ. Παλατέ, Μ. Νικολακάκη, Κ. Λάμπρη, Μ. Σοφικίτου, Δ. Μεγγίδη, τους αρχιτέκτονες, Α. Λαγόπουλο, Ελ. και Σ. Τζήμα, τις συντηρήτριες αρχαιοτήτων Κ. Ζερβάκη και Π. Μαρίνου, την οστεοαρχαιολόγο-αρχαιολόγο Δρ Α. Ναυπλιώτη, την αρχαιοβοτανολόγο Δρ. Ε. Μαργαρίτη και τους φωτογράφους Κ. Ξενικάκη και Σ. Γιασεφίδη, και τους φοιτητές αρχαιολογίας του Παν/μίου Ιωαννίνων, οι οποίοι μετείχαν στις ανασκαφές μας της Ιορδανίας.

Εικ. 1. Χάρτης της Ιορδανίας με ένδειξη των δύο θέσεων ανασκαφής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Εικ. 2. Safi. Ανασκαφή νεκροταφείου της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού

Εικ. 3. Λιθόκτιστος κιβωτιόσχημος τάφος της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού

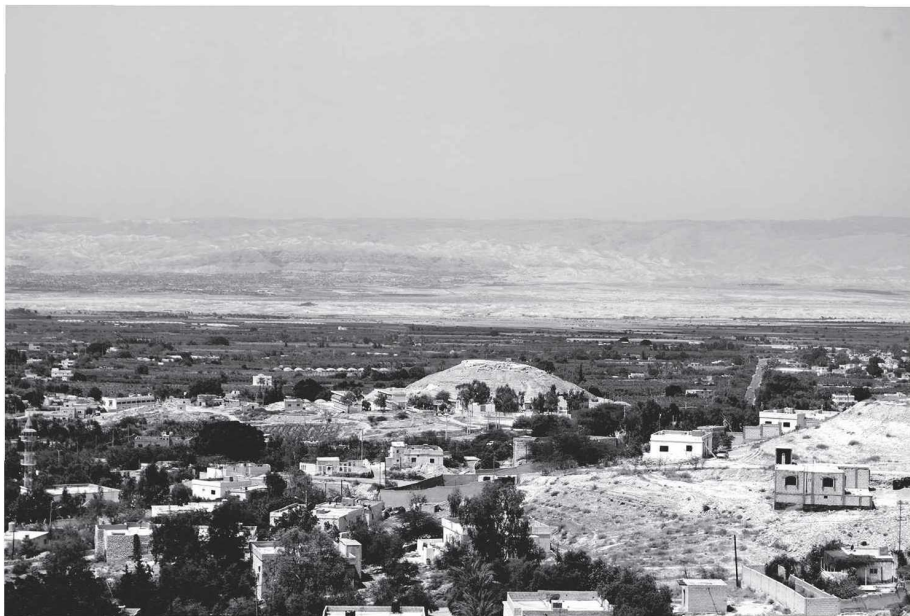
Εικ. 4. Safi. Σκελετός νεκρού *in situ*

Εικ. 5. Safi. Σπασμένα λίθινα αγγεία από βασάλτη της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού

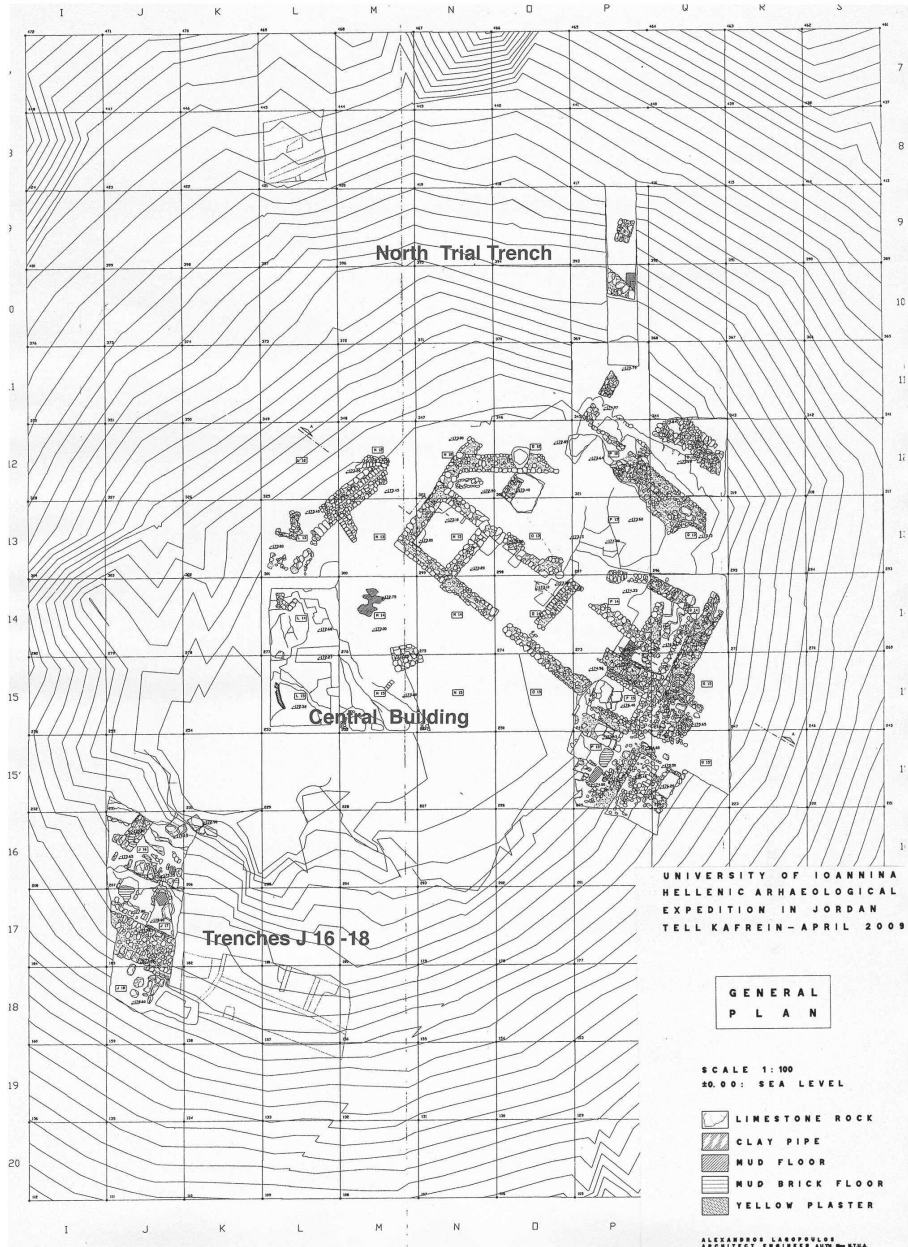
Εικ. 6. Safi. Λίθινο προϊστορικό αγγείο (Αιγυπτιακό;) από ανδραίτη

Εικ. 7. Tell Kafrein, άποψη από Ανατολικά

Εικ. 8. ΤeΠ Kafrein. Αεροφωτογραφία του λόφου με τα οικοδομικά λείψανα (Κ. Ξενικάκης)

Εικ. 9. Tell Kafrein. Ανασκαφικός κάρναβος με αποτύπωση των αποκαλυφθέντων κτηριακών καταλοίπων (Αρχιτέκτων Α. Λαγόπουλος)

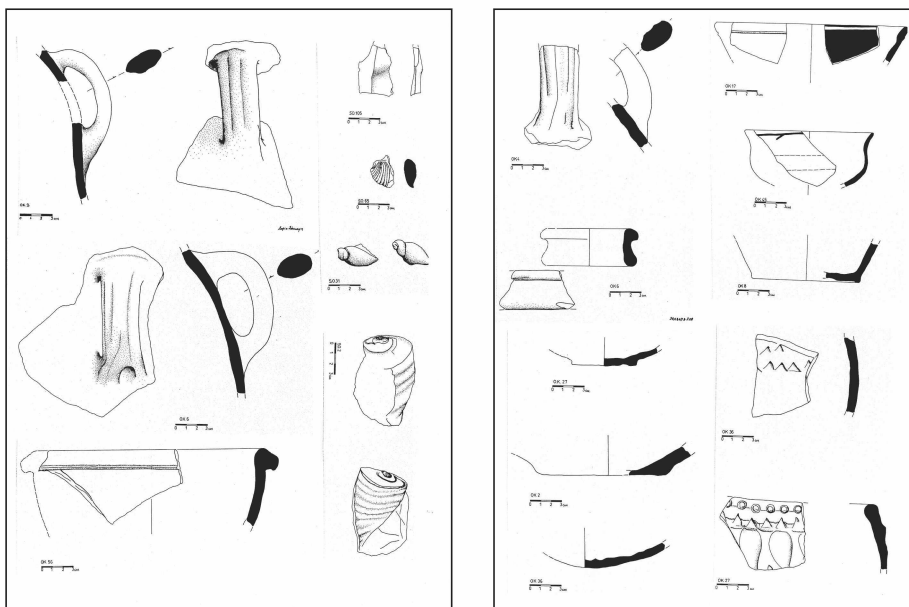
Εικ. 10. Tell Kafrein. Μεταλλευτικός κλίβανος

Εικ. 11. Tell Kafrein. Υπολείμματα κατεργασίας χαλκού

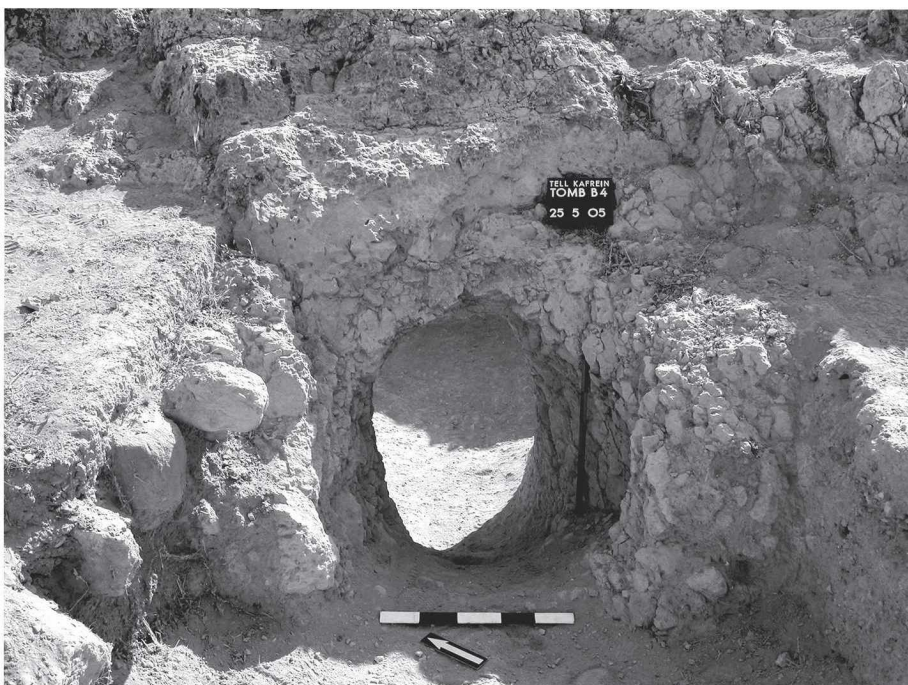
Εικ. 12. Τεῖτ Kafrein. Απανθρακωμένη ξυλοδοκός *in situ*

Εικ. 13 α,β. Tell Kafrein. Σχέδια κεραμικής και απολιθωμένων οστέων
Εποχής Χαλκού-Σιδήρου (Στ. Οικονομίδης)

Εικ. 14. Tell Kafrein. Όστρακο επείσακτου ερυθρόμορφου αττικού αγγείου του 5^{ου} αι. π.Χ.

Εικ. 15. Tell Kafrein. Τάφος Β4 προϊστορικού νεκροταφείου

Εικ. 16. Tell Kafrein. Βόρεια δοκιμαστική τομή

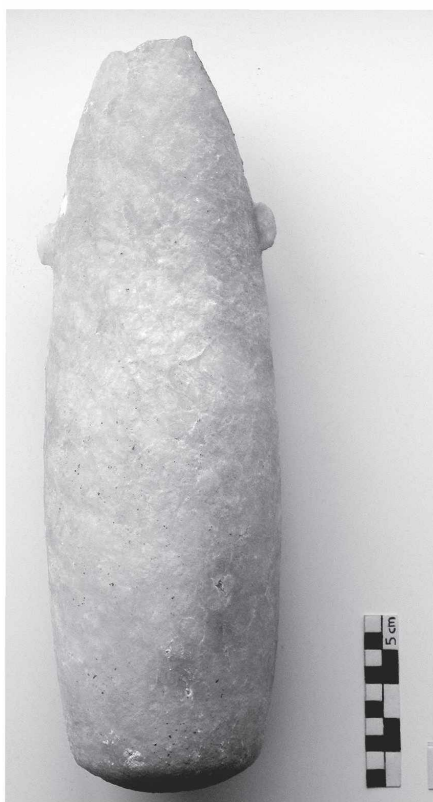

Εικ. 17. Tell Kafrein. Taboon-type φούρνος

Εικ. 18. (α, β). Tell Kafrein. Αιγυπτιακοί σκαραβαίοι

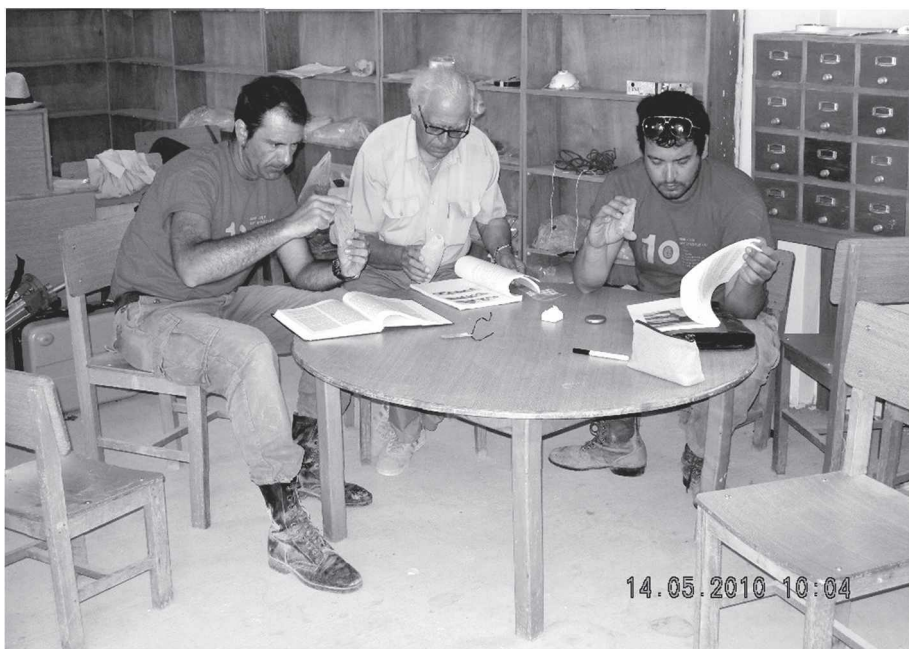

Εικ. 19. Tell Kafrein. Αιγυπτιακό ολαβάστινο μυροδοχείο

20, 21

Εικ. 20, 21. Tell Kafrein. Αεροφωτογράφιση με μπαλόνι (Κ. Ξενικάκης)

Εικ. 22. T ell Kafrein. Εργασίες καταγραφής, αρχειοθέτησης και μελέτης των ευρημάτων